

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN ULUSLAR ARASI
PARLAMENTOLAR BİRLİĞİNE KATILIMI VE İSTANBUL
PARLAMENTOLAR KONFERANSI (1934)

Işıl ÇAKAN*

ÖZET

Uluslar arası Parlâmentolar Birliği, 19. yüzyılın sonlarına doğru dünya genel barışını sağlamak ve ülkeler arasındaki sorunları çözmek amacıyla bir tahkim kurumu olarak ortaya çıkmıştı. Periyodik konferanslarla çalışmalarını yürüten Birliğe Osmanlı Devleti II. Meşrutiyet döneminde üye oldu. I. Dünya Savaşıyla çalışmalara ara verilmesinin ardından her yıl düzenli olarak Genel Parlâmento Konferansları ile Ticaret Konferansları düzenleyen Birliğe Türkiye Cumhuriyeti Devletinin üye olarak katılımı ise 1932 yılında gerçekleşti. Uluslar arası Parlâmentolar Birliği I. Dünya Savaşı'nın ardından savaşın bıraktığı sorunların çözümü ve silâhsızlanma başta olmak üzere, ekonomik buhranların yarattığı işsizlik, genel sağlık gibi insan toplumunu ilgilendiren pek çok konuda katılımcı ülke siyasal temsil organlarına tavsiye kararları ileterek, dünya dirlüğünü sağlama çabasında bulunmuştur. Birliğin 1934 yılında İstanbul'da düzenlenen Genel Konferansında ise konferansların her dönem ana temalarından olan Emniyet ve Silâhsızlanma, Toplumsal Sorunlar kapsamında işsizlik ve kapitülasyonlar sorunu ile tek-partili rejimlerin yükselişe geçtiği bu dönemde temsili rejimlerinin konumu ve geleceği tartışıldı. Bu makalede Uluslararası Parlâmentolar Birliği Türk Grubu'nun oluşum süreci, Birlik'le ilişkileri ve 1934 yılında İstanbul'da toplanan 30. Parlâmentolar Konferansı, çalışmaları ve yarattığı etkilerle incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Uluslar arası Parlâmentolar Birliği, Nesim Maslîyah, Osmanlı Parlâmentosu Beynelmîlel Sulh Heyeti, Parlâmentolar Birliği Türk Grubu Nizamnamesi, silâhsızlanma-emniyet, işsizlik, temsili rejimler, kapitülasyonlar.

Uluslar arası Parlâmentolar Birliğinin Oluşum Seyri ve
Osmanlı Devletinin Birliğe Üye Oluşu Üzerine Değınmeler

Siyasal temsil organları olan parlâmentoların uluslar arası bir parlâmento örgütü çatısı altında birleşmeleri, evrensel barışı sağlama isteklerinden ve buna bağlı görüşmelerden kaynaklanır. Kökleri 1830'lu yıllara

---

* Yard. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü/
cakan_2000@yahoo.com

dek uzanan bu çaba 1889'da sonuçlanıncaya kadar çeşitli ülkeler arasındaki görüşmelerle sınırlı kalmış, 1830-1840 tarihleri arasında İngiliz ve Amerika barışçıları arasında genel barışı sağlama amacıyla uluslararası bir meclisin kurulması düşünülmüşse de, bu girişim bir kaç toplanmanın dışında etkili olamamıştır. Uluslar arası barışı tesis etmek amacıyla yapılan bu görüşmeler, aynı zamanda, ülkeler arasında yaşanan anlaşmazlıkların çözümü için uluslar arası tahkim yönteminin benimsenmesi sürecinin de başlangıcıdır.

Türk parlamento tarihinde Uluslararası Parlâmentolar Birliği ve konferansları üzerine ilk bilgiler II. Meşrutiyet döneminde Meclis-i Mebusan'ın üç dönem üyeliğini yapmış olan Nesim Masliyah Efendi tarafından verilen bilgiler çerçevesinde edinilebilmektedir.¹ Masliyah Efendi,

¹ Nesim Masliyah, Manisa doğumlu ve mesleği hukukçuluk olan Yahudi bir mebusdur. Meclis-i Mebusan'ın birinci (1908-1912) ikinci (18 Nisan 1912-5 Ağustos 1912) ve üçüncü (1914-1918) devrelerinde mebusluk yapmış, 1908 anayasal hareketinin ardından İstanbul'da dokuz ay yayımlanacak olan *İttihat* gazetesini çıkarmıştır. Rus sosyalistlerinin I. Dünya Savaşı'nı sonlandırmak amacıyla düzenledikleri Stockholm Kongresi'nde Dr. Akil Muhtar, Hüseyinzade Ali Bey ve Salah Cimcoz'la birlikte Türk Hükümetini temsil etmiş, her ne kadar II. Enternasyonel'e kabul edilmemiş ise de burada Rus devrimcileri ile görüşmelerde bulunmuştur. Salah Cimcoz ile birlikte Stockholm Sosyalist Konferansı'na gönderdikleri 13 Mart 1918 tarihli Ermeni mezâlimini konu edinen mektupta her iki mebusun kendilerini "Sosyalist" olarak tanımladıkları görülecektir. Nesim Masliyah, Türkiye Cumhuriyeti döneminde Türkiye Yahudilerinin ülke ile bağlarının güçlenmesini sağlamak için çalışan kişilerden biridir. 1926 yılında Türkiye Yahudilerinin, Lozan Antlaşması'nın 42. maddesinde belirtilen azınlık haklarından feragat ederek, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nı kendilerine gerçek teminat olarak görmelerine ilişkin Cemaat kararının alınmasında önemli katkıları olmuştur. Bu kararın alınmasından sonra Cemaat yönetimini geçici olarak üstlenen heyetin başkanlığına da Nesim Masliyah getirilecektir. Masliyah, Tekin Alp'in önderliğini üstlendiği ve Yahudiler arasında Türk dili ve kültürünün yaygınlaşması amacıyla kurulan *Millî Hars Birliği*'nin kurucuları arasında da yer almıştır. Nesim Masliyah 1933 yılında Beyrut'ta vefat etmiş, cenazesi Türkiye'ye getirilerek defnedilmiştir. Masliyah'ın adı bir çok çalışmada farklı olarak yazılmaktadır. Avram Galanti, Nissim Masliyah olarak kullanırken, Rıfat Bali Akal'ın çalışmasında Nesim Mazliyah şeklinde yazılmıştır. Diğer kaynaklarda da farklı kullanımlar görülmüştür. Ne var ki, bu çalışmada yazarın Osmanlıca eserinden sıklıkla yararlandığı için eserinde okunduğu şekliyle; Nesim Masliyah olarak kullanılması tercih edilmiştir. Masliyah Efendi hakkında bilgi için bkz. Avram Galanti, *Historie Des Juifs De Turquie*, Tome IV, Editions Isis, İstanbul [t.y.], s. 56-57; Çetin Yetkin, *Türkiye'nin Devlet Yaşamında Yahudiler*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1996, s. 162-163; Rıfat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri-Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 90-92, 151; *Türk Parlamento Tarihi, I. ve II. Meşrutiyet*, haz: İhsan Güneş, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara 1997, II, 261. Stockholm'e gönderilen mektup için bkz. *Askeri Tarih Dergisi*, XXXI/82 (Şubat 1982), s. 367-372.

“*Osmanlı Parlamentosu Beynelmîlel Sulh Heyeti*” adlı kitabında temsili sistemlerin dünya genel barışını sağlama amacıyla uluslar arası bir birlik oluşturma çabalarını sistemli olarak ortaya koymuştur.²

Masliyah Efendi, Parlâmentolar arasında bir birlik oluşturma girişimlerinin sistemli olarak 1870’li yıllarda belirdiğini ve fikrin Fransa-Almanya Savaşı’nın ardından Avusturya milletvekillerinden Walterskirchen tarafından ortaya atıldığını belirtmektedir. 1872 yılına gelindiğinde, Amerika ve İngiltere arasındaki soruna çözüm bulmak için geliştirilen ve Alabama adıyla anılan tahkim yöntemi, birliğin kurulmasını destekleyen bir aşama olarak belirecektir.³ Ne var ki, uluslar arası bir parlâmento birliğinin oluşumu daha ilkeri tarihlerde Fransa milletvekillerinden Frederic Passy ile İngiltere Avam Kamarası üyelerinden William Randal Cremer’in çalışmaları sonucu biçimlenmiştir. Mesleği marangozluk olan Randal, Marangozlar Sendikası ile “*Amele Sulh Cemiyeti*”nin kurucularındandır. Passy ise liberal bir ideolojinin temsilcisi olarak dünya genel barışı üzerine çalışmalarda bulunmuş bir iktisatçıdır ve 1901 yılında silâhsızlanma konusunda gösterdiği çalışmalardan ötürü Nobel Barış ödülünü kazanmıştır. Randal ve Passy’nin çabaları sonucu 30 Ekim 1888 tarihinde Paris’te toplanan barışseverler, öncelikle Amerika, İngiltere ve Fransa arasında bir barış ve tahkim antlaşmasının gerekliliği konusunda oydaşırken, aynı zamanda Uluslararası Parlâmentolar Birliği’nin kurulması konusunda da bir karar almışlardır. Bu karar uyarınca, en yakın zamanda ülke parlâmentolarından üyelerin katılımıyla bir üst parlâmento heyeti periyodik konferanslarla oluşturulmaya çalışılacaktı.⁴ İşte Uluslararası Parlâmentolar Birliği’nin kaynağı bu karar olup, 29-30 Haziran 1889 tarihinde Fransa’dan 55, İngiltere’den 30, İtalya’dan 5, Belçika, Danimarka, İspanya ve Macaristan’dan birer kişi olmak üzere toplam 96 milletvekilinin katılımıyla ilk resmî toplantı gerçekleştirilmiştir.⁵

Osmanlı Devleti’nin konferanslara katılacağı 1910 yılına kadar Uluslararası Parlâmentolar Birliği’nce on altı konferans gerçekleştirilmiştir. Bunlardan ikisi Paris’te (1889, 1900), ikisi Londra’da (1890, 1906), dördü Brüksel’de (1895, 1897, 1905, 1910) toplanırken, diğer konferanslar Roma

² Nesim Masliyah, *Osmanlı Parlamentosu Beynelmîlel Sulh Heyeti*, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1329.

³ Nesim Masliyah, *a.g.e.*, s. 9-10.

⁴ Nesim Masliyah, *a.g.e.*, s. 11.

⁵ Nesim Masliyah, *a.g.e.*, s. 12.

(1891), Bern (1892), La Haye (1894), Budapeşte (1896), Kiristiyanya (Norveç-1899), Viyana (1903), Berlin (1908) ve Amerika'da (1904) gerçekleşmiştir.⁶

Uluslararası Parlâmentolar Birliği, Ağustos 1910 tarihinde Brüksel'de toplanan Parlâmentolar Konferansı'nda Nizamnamesi'ni değiştirmiştir. Nizamnamenin birinci maddesi Birliğin amacını şu şekilde ortaya koymaktaydı: “Beynelmilel Meclis-i Şûrâ-yı İttihâdînin maksadı gerek teşrii tarikiyle ve gerek mukâvelât-ı beynelmilel vasıtasıyla devletler beynindeki ihtilâfâtın hükümlere rüyet ettirileceği kâidesini mensûb oldukları devletlere kabul ettirmek için millî encümenler şeklinde içtima eden bilhassa meclis-i şûra azasını bir gaye-i müşterek için tevhid etmek ve kezâlik hukuk-ı düvele ait mesâil-i sâireyi müzakere eylemektir”.⁷

Nizamnamenin altıncı maddesinde; Uluslararası Parlâmentolar Birliği'nin her yıl konferanslarla çalışmalarını yürüteceği ve konferans çalışmalarının sonunda alınan kararların siyasal temsil organlarına iletilerek, hükûmetlerce uygulanmasına çalışılacağı kararlaştırılmıştır.⁸ Uluslararası Parlâmentolar Birliği Konferansları, Uluslararası Barış Konferanslarının güdüleyeni olmuş, Birlik, bir yandan kendi konferans çalışmaları ile barış konusunu gündeminde tutarken, bir yandan da geniş kapsamlı barış konferanslarının toplanmasına öncülük etmiştir. Uluslararası Barış Konferanslarının ilki olan Birinci La Haye Barış Konferansı'nın (1899) temelleri 1890 Londra, 1894 La Haye ve 1895 yılında Brüksel'de düzenlenen Parlâmentolar Konferanslarının önerileri ile düzenlenmiştir. Yine İkinci La Haye Konferansı'nın (1907) toplanması için ilk girişim de Uluslararası Parlâmentolar Birliği'nin 1904 tarihinde St. Louis'de gerçekleştirdiği yıllık konferans toplantısında önerilecektir.⁹

Parlâmentolar Konferansları 1910 yılındaki Brüksel Konferansı (16. Konferans) ardından da devam etmiş, Aralık 1912 tarihinde Roma'da 17. Konferans, Eylül 1913'te 18. Konferans düzenlenmiştir. Savaş dönemin-

⁶ Nesim Masliyah, *a.g.e.*, s. 12.

⁷ Nesim Masliyah, *a.g.e.*, s. 35.

⁸ Nesim Masliyah, *a.g.e.*, s. 36-37.

⁹ Birinci ve İkinci La Haye Konferansları hakkında geniş bilgi için bkz. Zeki Mesud Alsan, *Silahsızlanma Problemi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1953, s. 15-17; Cemil Birsell, *Devletler Hukuku-Birinci Kitap*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1941, s. 184-187; Mehmet Gönlübol, *Milletlerarası Siyasî Teşkilatlanma*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1975, s. 64-70.

den sonra da Birlik çalışmaları devam etmiş, 1921 yılında Stockholm'deki Konferans'la birlikte her yıl Parlâmentolar Konferansları düzenli olarak toplanmıştır.¹⁰

Osmanlı Devleti'nin bu konferanslara katılma isteği II. Meşrutiyet dönemine rastlar. II. Meşrutiyet döneminde Meclis-i Mebusan başkanı Ahmet Rıza Bey, Beyrut mebusu Süleyman Büstani ve Lazkiye mebusu Mehmet Arslan Beylerin önderliğinde uluslar arası barışa katkıda bulunmak amacıyla Meclis-i Mebusan'da bir komisyon oluşturma çabasına girişilmiştir.¹¹ Gerçekte bu çabanın ilk önderliğini Mehmet Arslan Beyin yaptığı, Fransız Parlâmentosu'ndan Meclis-i Mebusan'a gönderilen bir mektuptan anlaşılmaktadır. Mektupta; Fransız Parlâmentosu'nda kurulu bulunan Beynelmîlel Hakem Usulü Fırkası'nın bir örneğinin Osmanlı Meclis-i Mebusanı bünyesinde de kurulması için Mehmet Arslan Beyin Fransızlarla görüşmelerde bulunduğu, ancak kendisinin vefatı nedeniyle bu çabanın sonuçsuz kaldığı belirtilmekte ve Meclis-i Mebusan'dan bunun sonuçlandırılması için girişimde bulunulması rica edilmektedir.¹²

Mehmet Arslan Beyin vefatı sonucu bu çaba, Süleyman Büstani Beyin gayretleri ile sürdürülmüş ve bu amaçla 22 Kanun-ı evvel 1325 (4 Ocak 1910) tarihinde Süleyman Büstani'nin daveti üzerine Çırağan Sarayı'nda bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Toplantıya Mebusan Meclisi üyelerininin dışında Âyan Meclisi üyelerinin bir kısmı da katılmıştır. Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Parlâmentolar Birliği'ne katılımı için büyük özverilerde bulunan Büstani Efendi yaptığı konuşmasında, Osmanlı Devleti'nin yeniden kuvvetlenmesi, yaralarının tedavi edilmesi ve arzulanan reformların gerçekleşmesi için barış, asayiş ve dinginliğe ihtiyacı olduğunu belirtirken, hazırlamış olduğu nizamname taslağını toplantıya gelenlerin görüşüne sunmuş ve taslak bazı düzeltmelerle kabul edilmiştir.¹³

“*Osmanlı Parlâmentosu Sulh Beynelmîlel Heyeti'nin Nizamname-i Dahiliyesi*” Masliyah Efendinin kitabında tam metin olarak ortaya konulmuştur.

¹⁰ Osmanlı Devleti döneminde Parlâmentolar Konferansları ile ilgili belgeler, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Belgeleri (HR.HMŞ.ISO) Dosya 132'de bulunmaktadır.

¹¹ Betül Batır, *Osmanlı Devleti'nin Uluslararası Barış Konferanslarına Resmen Katılması Sorunu- Parlâmentolararası Birlik*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002, s. 126.

¹² Fransız Parlâmentosundan Meclis-i Mebusan'a gönderilen mektup için bkz. *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi (Devre I)*, Cilt 4, İçtima 91 (30 Mayıs 1325), s. 300.

¹³ Nesim Masliyah, *a.g.e.*, s. 22-23.

Nizamname'nin birinci maddesi Osmanlı Parlâmentosu Beynelmîlel Sulh Heyeti'nin amacını ortaya koymaktadır: “Beynelmîlel tahaddüs edecek ihtilâfâtın usûl-i tahkim ile falpezir olması fikrini kavanin-i dâhiliye veya muâhedat-ı düveliye vasıtasıyla Memâlik-i Osmaniyede ta'mim eylemek maksadına mübteni ve beynelmîlel sulh encümeni namı altında olarak müteşekkil heyet, münâsebat-ı düveliyede kuvvet yerine hak ve adaletin kaim olması esbâbını istikmâl edecektir”.¹⁴

4 Ocak 1910 tarihinde kurulan Osmanlı Parlâmentosu Sulh Beynelmîlel Heyeti, kendisine yapılan davet üzerine Ağustos 1910 tarihinde düzenlenen Brüksel Konferansı'na ilk resmî katılımını gerçekleştirmiştir.¹⁵ Heyeti temsil etmek üzere seçilen delegeler; Âyan Meclisi'nden Damat Ferit Paşa, sabık Ticaret ve Nafia Nazırı Gabriel Noradunkyan Efendi, Mebusan Meclisi üyelerinden Ahmet Nesimi Bey, Feraci Efendi, Nesim Masliyah, Mustafa Arif Bey ve Emanuel Karasu Efendidir.¹⁶ Konferans'a katılım öncesinde Damat Ferit Paşanın başkanlığında toplantılar düzenlenmiş, özellikle Osmanlı Devleti için önemli olan iki konferans gündemi; boğazların tarafsızlığı ve Londra Deniz Konferansı konuları delege mebuslar tarafından yoğun biçimde görüşülmüştür.¹⁷

Osmanlı Parlâmentosu Sulh Beynelmîlel Heyeti, 1911 yılında Trablusgarb'ın İtalyanların saldırısına uğramasıyla Parlâmentolar Birliği Barış Komisyonu ile bu olayı protesto etmek üzere ilişkiye geçecektir. Âyan üyesi Süleyman Büstani Beyin 22 Ekim 1911 tarihinde Âyan Meclisi Başkanlığı'na yazdığı dilekçesinde İtalyanların hiç bir hukuk ve insanlık kuralına uymayan bu davranışının tüm devletlerin parlâmentolarına bildirilerek protesto edilmesi konusundaki çağrısı, Osmanlı Parlâmentosu Sulh Beynelmîlel Heyeti tarafından kabul görmüş ve bir protesto metni hazırlanarak üye devletlere gönderilmiştir.¹⁸

Birinci Dünya Savaşı ile Parlâmentolar Birliği çalışmalarının kesintiye uğramasının ardından, Osmanlı Devleti'nin Uluslararası Parlâmento-

¹⁴ Nesim Masliyah, *a.g.e.*, s. 23-24.

¹⁵ Betül Batır, *a.g.t.*, s. 130.

¹⁶ Nesim Masliyah, *a.g.e.*, s. 26. Masliyah Efendi, *Meclis-i Mebusan-ı Osmani Sulh Beynelmîlel Encümeni*'ni oluşturan Âyan ve Mebusan üyelerinin listesini de sunmuştur. Başkanın Süleyman Büstani Efendi olduğu Encümen'in 13 Âyan üyesi dahil olmak üzere, toplam 71 üyesinin bulunduğu görülmektedir (*a.g.e.*, s. 85-88).

¹⁷ Brüksel Konferansı kararları için bkz. Betül Batır, *a.g.t.*, s. 131-139.

¹⁸ 22-29 Teşrin-i evvel 1327 ve 5 Teşrin-i sâni 1327 tarihli Meclis-i Âyan Zabıt Ceridelerinden aktaran Betül Batır, *a.g.t.*, s. 184-185.

lar Birliği ile son ve resmî olmayan ilişkisi 1922 yılında gerçekleşmiştir. Osmanlı Parlâmentosu Sulh Beynelmilel Heyeti'nin kuruluşu çalışmalarında bulunan ve Heyet'in fahrî başkanlığına getirilen Ahmet Rıza Beyin üç yıllık bir gurbetten sonra 1922 yılında İstanbul'a döndüğünde kendisiyle gerçekleştirilen mülâkat, bu kapsamda bilgiler sunmaktadır. Osmanlı Parlâmentosu Sulh Beynelmilel Heyeti'nin kuruluşu hakkında da bilgiler veren Ahmet Rıza Bey, Viyana'da toplanan Konferans'ta Türkiye'yi temsilen kendisinden başka delegenin bulunmadığını belirtmiş, Konferans'ın azınlıklar ve silâhsızlanma gündemine ilişkin bilgiler sunmuştur. Ahmet Rıza Bey, silâhsızlanma kapsamındaki görüşmelerde Türkleri itham eden sözlerin söylenmesi üzerine, bu ithamlara yanıt veren bir konuşma da yapmıştır: “Bu ithâmatı red ve cerh için ‘biz bugün hâl-i harbdeyiz’ dedim. Bununla beraber terk-i teslîhâta her milletten ziyade taraftarız. Çünkü muharebe etmekten maksadımız hukukumuzu müdafaa etmektir. Cihani herc-ü merc içinde bırakan harb-i umumîyi biz ilân etmediğimiz gibi onu hazırlayanlar arasında da bulunmadık. Herkesin bildiği gibi biz harbe sonradan sürüklendik...”¹⁹

Türkiye Cumhuriyeti Döneminde Parlâmentolar Birliği Türk Grubu'nun Oluşumu

Türkiye Cumhuriyeti döneminde, yasama organı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Uluslararası Parlâmentolar Birliği'ne üye olması için 1932 yılına dek beklemesi gerekecekti. 1927 yılından başlayarak, Uluslararası Parlâmentolar Konferansları kararlarını içeren bültenler Türkiye Cumhuriyeti'ne iletilmiştir. 25-30 Ağustos 1927 tarihlerinde Paris'te toplanan 24. Uluslararası Parlâmentolar Birliği'nin kararlar bülteni Türkiye Büyük Millet Meclisine gönderilirken, aynı zamanda kararlar hakkındaki görüşlerin bildirilerek, Birlik ile diyaloga geçilmesinden büyük onur duyulacağı da ifade edilmiştir.²⁰ Türkiye Büyük Millet Meclisi 1928 yılının Ağustos ayında Berlin'de toplanacak olan 25. Konferans çalışmalarına da davet edilmiş, ancak Meclis'in tatilde olması nedeniyle Konferans'a gözlemci gönderilememiştir.

¹⁹ “Ahmet Rıza Beyle Mülâkat-Avrupadaki vatanperverâne mesâilinden şâyân-ı kayd intibâlar”, *Vakit*, 16 Eylül 1337, s. 2.

²⁰ *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Muamelat Kataloğu (030.10)*, Klasör 228, Dosya 533, Belge 8, Ek 20.

Türkiye'nin konferanslara katılması yönündeki çağrı, 1929 yılında Londra'da gerçekleştirilen 26. Parlâmentolar Konferansı için de yinelenmiştir. Türkiye, bu Konferans'a da katılamamış,²¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne 26. Parlâmentolar Birliği karar metinleri Uluslararası Parlâmentolar Birliği Genel Sekreterliği'nce Hariciye Vekâleti aracılığıyla iletilmiştir. 1927 yılından önce toplanan Uluslararası Parlâmentolar Birliği Konferans metinlerini Cumhuriyet arşivi belgelerinde görmek olanaklı olmamıştır. Örneğin 23. Uluslararası Parlâmentolar Konferansı 1925 yılında Kanada-Ottawa'da yapılmış, ancak karar metinleri Türkiye'ye gönderilmemiştir.²²

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Uluslararası Parlâmentolar Birliği'nin resmî üyesi olmasını sağlayacak Parlâmentolar Birliği Türk Grubu'nun kurulmasından önce Parlâmentolar Konferanslarına gözlemci sıfatıyla katılmıştır. 25 Mayıs 1931 tarihinde Prag'da toplanan Uluslararası Parlâmentolar Ticaret Konferansı ile 1 Ekim 1931 tarihinde Bükreş'te toplanan 27. Parlâmentolar Birliği Konferansı'nda gözlemci statüsünde yer alınmış, Ticaret Konferansı'na Ruşen Eşref Bey (Afyonkarahisar) ile Necmettin Sadak Bey (Sivas) katılırken, Bükreş'teki toplantıda Necip Ali (Denizli) ve Reşit Saffet (Kocaeli) Beyler Türkiye'yi temsil etmiştir.²³

Uluslararası Parlâmentolar Birliği Türk Grubu, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin dördüncü yasama dönemi içinde 21 milletvekilinin katılımı ile 25 Mayıs 1932 tarihinde kurulacaktır. Milletvekilleri aynı gün genel kurul şeklinde toplanarak Parlâmentolararası Türk Grubu'nun Nizamnamesini kabul etmişlerdir. "*Parlâmentolar Birliği Türk Grubu Nizamnamesi*" 12 maddeden oluşmakta olup, Nizamname'nin 1. maddesinde Birlik Nizamnamesi'nin 1. ve 3. maddeleri gereğince Türkiye Büyük Millet Meclisi Grubu'nun Birliğe dahil gruplarından biri olduğu açıklanmış, başvuruda bulunan her milletvekilinin Grub'a üye kabul edileceği düzenlenmiştir. Nizamname'nin 8. maddesinde Grub'u temsilen bir komitenin oluşturulacağı ve bu komitenin bir başkan, iki başkan vekili, bir muhasebeci, bir kâtip, iki konsey delegesi ve iki üyeden oluşacağı belirtilmiştir.²⁴

²¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre III, Cilt 12, İçtima 72 (29 Mayıs 1929), s. 137.

²² *BCA, Muamelat Kataloğu(030.10)*, Klasör 228, Dosya 533, Belge 21.

²³ *Türk Parlamento Tarihi, TBMM-IV. Dönem (1931-1935)*, Haz. Fahri Çoker, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1996, I, 472. Prag Ticaret Konferansı görevlendirmeleri için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre IV, Cilt I, İçtima 3 (14 Mayıs 1934), s. 43-44.

²⁴ *T.B.M.M. Yıllık-Devre IV, İçtima 1 (1Teşrinisani 1931-9 Temmuz 1932)*, TBMM Matbaası, Ankara 1934, s. 439-440.

Parlâmentolar Birliği Türk Grubu'nun kurucu üyesi olan milletvekilleri şu kişilerden oluşmaktadır: İzzet Ulvi Bey (Aykurt-Afyonkarahisar), Ruşen Eşref Bey (Ünaydın-Afyonkarahisar), Nazifi Şerif Bey (Nabel-Antalya), Adnan Bey (Menderes-Aydın), Dr. Mazhar Bey (Germen-Aydın), Enver Bey (Adakan-Balıkesir), Übeydullah Efendi (Bayazıt), Cevat Abbas Bey (Gürer-Bolu), Falih Rıfki Bey (Atay-Bolu), Mehmet Şükrü Bey (Yaşın-Çanakkale), Ziya Gevher Bey (Etili-Çanakkale), Zeki Mesut Bey (Alsan-Diyarbakır), Fazıl Ahmet Bey (Aykaç-Elazığ), Nafi Atuf Bey (Kansu-Erzurum), Aziz Bey (Akyürek-Erzurum), Yusuf Ziya Bey (Özer-Eskişehir), Nuri Bey (Conker-Gaziantep), Edip Servet Bey (Tör-Gümüşhane), Alâettin Cemil Bey (Topçubaşoğlu-İstanbul), Salâh Cimcoz (Cimcoz-İstanbul), Halil Bey (Menteşe-İzmir).²⁵

25 Mayıs 1932 tarihindeki kurucular heyetinin yaptığı toplantıda, Nizamname'nin 8. maddesi uyarınca Başkanlık Divanı seçimleri yapılmış, başkanlığa Necip Ali Bey (Küçüka-Denizli), başkan vekilliklerine Naci Paşa (Eldeniz-Cebelibereket) ve Ahmet İhsan Bey (Tokgöz-Ordu) getirilirken, 2 Haziran 1932 tarihinde gerçekleşen Parlâmentolar Birliği Türk Grubu'nun Genel Kurulu'nda ise Dr. Rasim Ferit Bey (Talay-Bursa), Nazım İzzet Bey (Poroy-Tokat) 1932 yılı konsey üyeliklerine, Zeki Mesut Bey (Alsan-Diyarbakır), Nafi Atuf Bey (Kansu-Erzurum) ise komite üyeliklerine seçilmişlerdir.²⁶

Parlâmentolar Birliği Türk Grubu, resmî statüde ilk olarak 20-26 Temmuz 1932 tarihinde Cenevre'de gerçekleşen 28. Parlâmentolar Konferansı'na katılmıştır. Bu Konferans'ta Türkiye Büyük Millet Meclisini Ahmet İhsan Bey temsil etmiş ve genel görüşmelerde söz alarak Türkiye'nin uluslar arası alandaki konumunu, ideolojisini ve uluslar arası sistemden beklentilerini açıklamıştır. Bu konuşma aynı zamanda emperyalizm olgusu açısından önem taşımakta olup, yeni Türkiye Devleti'nin emperyalist politikaları tanımlaması ve Osmanlı Devleti ile bu bağlamda arasına koyduğu mesafeyi göstermesi bakımından anlamlıdır: "Milletlerin müşterek parlâmentolarına birinci defa iştirâkimizden memnunuz. Osmanlı İmparatorluğu'ndan çıkan Kemalist Cumhuriyet hududu millîsi içinde asrî ve medenî ve ilmî çalışmaktan ve kendi istiklâlinden başka bir şey düşünmez.

²⁵ A.g.e., s. 439. Milletvekillerinin soyadları *Türk Parlamento Tarihi*'nden alınmıştır (Cilt II (1931-1935), Haz. Fahri Çoker, Ankara 1996, s. 15, 18, 58, 71, 78, 95, 101, 116, 151, 154, 185, 197, 217, 228, 235, 249, 288, 286, 303.

²⁶ T.B.M.M. Yıllık, Devre IV, İctima 1, s. 441.

Emperyalist Osmanlı İmparatorluğunun [imparatorluğunun] felâketlerinden aldığı derslerle asla emperyalist değildir. Fakat nasyonalisttir. Komşular ile iyi geçinmek yegâne emeldir. Başkalarının istiklâl ve milliyetine çok hürmet eder. Bundan dolayıdır ki bizimle dört asırdır kendi istiklâli için harb eden Yunanlıların İstiklâl aşkını taktir ettik. Ve biz de 1922 harbini yalnız istiklâlimiz için yaptık...²⁷

Bu Konferans'ta “Hukuk” ve “Sosyal-İnsanî Sorunlar” olmak üzere iki komisyon çalışmalarını yürütmüş, dünyanın yaşadığı ekonomik bunalım, savaş sonrası borçları ile diktatörlük rejimlerinin temsilî rejimleri sınırlayan etkileri Konferans'ın ağırlıklı tartışma konularını oluşturmuştur. Öte yandan, Parlâmentolar Konferansları'nın ilgilendiği sorunlara örnek olması bakımından Cenevre Konferansı'nda toplumsal ve insanî sorunlar kapsamında çocuk ve kadınların himayesi, çocuk işçiler, alkollü içkilerin üretimi ve kullanımındaki suistimaller gibi konuların tartışmaya açıldığı söylenmelidir.²⁸ Konferans'ta Türk Grubu, 1934 yılında yapılacak Parlâmentolar Konferansı'nın İstanbul'da yapılmasını önermiştir.²⁹ Konferans'ın hemen ardından merkezi Cenevre'de bulunan Uluslararası Parlâmentolar Birliği'nin Konsey toplantısı gerçekleşmiş (24 Nisan 1933) ve bu toplantıda Türk Grubu'nun önerisi değerlendirilerek, 1934 yılı Parlâmentolar Konferansı'nın İstanbul'da yapılması uygun bulunmuştur.³⁰

Uluslararası Parlâmentolar Birliği, Parlâmento konferanslarından ayrı olarak çeşitli dönemlerde Ticaret konferansları da düzenlemekteydi. Türk Grubu'nun 25 Mayıs 1931 tarihinde Prag'da toplanan Uluslararası Ticaret Konferansı'na gözlemci sıfatıyla katılımının ardından, 19-23 Nisan 1933 tarihlerinde Roma'da gerçekleşen ve gündemi “Uluslar arası Ticaret” olarak belirlenmiş Ticaret Konferansı'na da temsilci gönderilmiştir.³¹ Yine, 1934 yılı Eylül ayı içinde İstanbul'da düzenlenen 30. Parlâmentolar Konferansı'nın öngününde, Belgrat'ta Parlâmentolar Birliği Ticaret Konferansı

²⁷ “Parlamentolar Konferansında...Ahmet İhsan Bey Kuvvetli Bir Nutuk Söyledi”, *Cumhuriyet*, 28 Temmuz 1932, s. 6.

²⁸ *T.B.M.M. Yıllık, Devre IV, İctima 1*, s. 444-458.

²⁹ *A.g.e.*, s. 444.

³⁰ *T.B.M.M. Yıllık, Devre IV, İctima 2 (1 Teşrinisani 1932-26 Teşrinievvel 1933)*, TBMM Matbaası, Ankara 1935, s. 592.

³¹ Roma'da gerçekleşen Uluslararası Parlamentolar Ticaret Konferansı'na katılan delegeler ve Konferans'da alınan kararlar için bkz. *T.B.M.M. Yıllık, Devre IV, İctima 2 (1 Teşrinisani 1932-26 Teşrinievvel 1933)*, s. 586-591.

topllanmış, Türkiye'yi Diyarbakır milletvekili Zeki Mesut Bey temsil etmiştir.³²

1933 yılında ise, Uluslararası Parlâmentolar Birliği gündemi ağırlıklı olarak güvenlik ve silâhsızlanma olan 29. Konferansı'nı Madrid'de gerçekleştirir. Madrid'de toplanan bu Konferans'ta Alman Nasyonal Sosyalist Partisi'nin iktidara gelmesinden sonra izlediği aşırı ulusçu politikaların yol açması olası uluslar arası güvenlik sorunu tartışmaya açılırken, tüm dünya silâhlanmasında hiç olmazsa %25 indirim yapılması, saldırı silâhlarının kaldırılması gibi ilkeler benimsenmiş, ayrıca sömürge sorunu, tarımsal ve endüstri ürünlerinin düzenlenmesi ve artan nüfus sorunu gündemde yerini almıştır. Her ne kadar Parlâmento ve Ticaret Konferansları'nda serbest ticaret sistemi ilke olarak benimsenmişse de, 1930'lu yılların ekonomik bunalımının sonucu olarak tarımsal ve endüstriyel üretimin bazı kayıtlar altına alınması ve kontrolü 1933 yılında gerçekleşen Madrid Konferansı'nda kabul görmüştür.³³

İstanbul'da Toplanan 30. Uluslar arası Parlâmentolar Konferansı (24-29 Eylül 1934)

24 Nisan 1933 tarihli Uluslararası Parlâmentolar Birliği Konsey toplantısında Türk Grubu'nun önerisi ile İstanbul'da toplanması kararlaştırılan Parlâmentolar Konferansı için, Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu Temmuz 1934 tarihinden başlayarak gerekli düzenlemelerde bulunmaya başlamış, öncelikle yurt dışından gelecek delegelere bedelsiz vize uygulanması için 19 Temmuz 1934 tarihinde bir karar alınmıştır.³⁴ Konferans, Eylül'ün son haftasında; 23 Eylül-30 Eylül 1934 tarihleri arasında toplana-

³² Parlâmentolar Birliği Ticaret Konferansı'nda uluslar arasındaki ticarî ilişkilerin düzenlenmesi, bölgesel iktisadî misakların incelenmesi, zirai krediler ve faiz oranları, çiftçilerin alım gücünün artırılması, demir yolları için uluslar arası uzlaşmaların sağlanması, devletler arasında bayındırlık işlerinin düzenlenmesi, paranın istikrarı gibi konular hakkında görüşmelerde bulunulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zeki Mesut, "Belgrad Konferansı", *Hakimiyeti Milliye*, 15 Eylül 1934, s. 1; "Parlâmentolar Ticaret Konferansı Dün Toplandı", *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1934, s. 3; "Belgrad'taki Kongre-Parlâmentolar Birliği Ticaret Konferansı'na İştirak Eden Zeki Mes'ut Bey Verilen Kararları Anlatıyor", *Cumhuriyet*, 21 Eylül 1934, s. 1, 6; Zeki Mesut, "Cemiyeti Akvam-Belgrad Konferansı-İstanbul Konferansı-Konferansların Felsefesi", *Ülkü*, IV/20 (Birinciteşrin 1934), s. 125-130.

³³ *T.B.M.M. Yıllık Devre IV, İçtima 2 (1 Teşrinisani 1932-26 Teşrinievvel 1933)*, s. 594-605.

³⁴ 2/1061 sayılı kararname için bkz. *BCA, Bakanlar Kurulu Kataloğu (030.18)*, 47/53.

caktır ve Eylül ayının başından itibaren Parlâmentolar Konferansı için geleceklerini bildiren delegelerin sayısı basına yansımıştır. 7 Eylül 1934 tarihli gazetelerde, gelecek delegelerin sayısının 250'yi bulacağı belirtilmektedir. Almanya ve Bulgaristan'ın konferansa katılmayacağı, delegelerin, ayın 20'sinden itibaren İstanbul'da bulunacakları, Konferans Genel Sekreteri ve İngiliz delegelerinin ise ayın 22'sinde İstanbul'a gelecekleri haberler arasındadır. Türkiye, Eylül'ün son haftası toplanacak Parlâmentolar Konferansı'nın ardından 1 Ekim 1934 tarihinde İstanbul'da gerçekleşecek Beşinci Balkan Konferansı'na da ev sahipliği yapacağından, her iki konferans hakkındaki gelişmelerin basına yansıdığı görülmektedir.³⁵

30. Parlâmentolar Konferansı'nın resmî açılışı öncesinde, Parlâmentolar Birliği Genel Sekreteri M. Boissier İstanbul'da *Cumhuriyet* gazetesine bir beyanatta bulunmuş ve Birlik hakkında bilgiler sunmuştur. Boissier, İran Grubu'nun dört yıldan beri Uluslararası Parlâmentolar Birliği'ne üye olmakla birlikte, Parlâmentolar Konferansı'na ilk defa katılacağını ve bu nedenle İran Grubu'nun önemle beklendiğini açıklarken, iki yıl boyunca Parlâmentolar Konferansı'na katılmayan İtalya'nın ise Konferans'a yeniden katılma kararı almasından duyulan memnuniyeti ifade etmiştir.³⁶ Konferans'a katılan delegelerin sayısı üzerine en doğru veri, 30. Konferans kararlarının derlendiği Bülten'dir. Bülten'de Konferans'a katılan delege sayısı kesinleşmemekle birlikte, çeşitli ülke parlâmentolarından katılan temsilcilerin sayısının 170'i geçtiği belirtilmiştir. Bu ülkeler; Amerika, Belçika, Danimarka, Mısır, İspanya, Fransa, Büyük Britanya, Macaristan, İrlanda, İtalya, Japonya, Pers (İran), Polonya, Romanya, İsveç, Çekoslovakya, Türkiye, Yugoslavya'dır. Hollanda, İsviçre ve Yunanistan'ın kendi parlamenter çalışmaları nedeniyle toplantıya gelemedikleri, öte yandan Kanada, Estonya, Norveç, Filipin, Latin Amerika'daki Birliğe üye diğer ülkelerin yol uzunluğu ve malî durumlarının yetersizliği nedeniyle toplantıya katılmadıkları Bülten raporunda açıklanmaktadır.³⁷

30. Parlâmentolar Konferansı'nın resmî açılışı 24 Eylül olarak belirlenmesine karşın, program gereği, 23 Eylül 1934 tarihinde Hukuk Daimi Komisyonu ile Emniyet Komisyonu'nun ortak bir toplantı yapacağı öngö-

³⁵ "Parlamentolar Kongresi 24 Eylülde Toplanacak", *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1934, s. 1, 3.

³⁶ Konferans'ta İran Grubunu beş delege temsil etmiştir ("Parlamentolar Konferansı Yarın Saat 3'te Toplanıyor", *Cumhuriyet*, 23 Eylül 1934, s. 5).

³⁷ *Bulletin Interparlementaire*, L'annuaire Interparlementaire 1934 (Sept-Octobre 1934), s. 175, *BCA, Muamelat Kataloğu (030.10)*, Klasör 230, Dosya 545, Belge 8.

rülmüştür.³⁸ Gerçekten de 23 Eylül 1934 tarihinde toplanan bu komisyonların delegeleri, başta silâhsızlanma, emniyet ve toplumsal sorunlar üzerinde görüşmelerde bulunmuşlardır. Resmî açılış, 24 Eylül 1934 tarihinde Yıldız Sarayı'nda saat 15.45'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Kâzım Paşanın (Özalp-Balıkesir) açılış konuşmasıyla başlamıştır. Kâzım Paşanın konuşmasının ardından Parlâmentolararası Birlik Başkan Vekili ve Romanya Parlâmentosu Başkanı M. Saveano Türk Parlâmento Grubu'na misafirperverliğinden ötürü teşekkürlerini iletmış ve Türk ulusunun muhterem reisi Mustafa Kemal'in önderliğindeki gelişmelerin Türk sınırlarının dışına taşıdığı, Türkiye'yi gerek Balkanların gerekse diğer uluslar arası barış organizasyonlarının önemli bir bileşeni hâline getirdiğini açıklamıştır. Saveano konuşmasında, Mustafa Kemal Paşaya bir saygı mesajı gönderilmesini de önermiş, bu öneri Genel Kurul'da kabul edilerek Mustafa Kemal'e iletmek üzere bir minnettarlık mesajı kaleme alınmıştır. Mustafa Kemal de kendisine gönderilen bu mesaja 26 Eylül 1934 tarihinde karşılık vermiştir.³⁹

Açılış programı ardından 30. Konferans Başkanlığı'na Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkan vekili Hasan Bey (Saka-Trabzon) seçilmiştir. Hasan Beyin 30. Konferans Başkanı sıfatıyla yapmış olduğu konuşması, Konferans'ta en çok tartışılma olasılığı olan temsilî rejimler konusunda Türkiye'nin tezinin ortaya konulmasını sağlamıştır. Konferans'a katılan devletlerin tümünde benzer bir parlamenter rejimin uygulanmadığı bilinmektedir. Türkiye açısından da tek-parti sisteminin sınırları içinde belirlenmiş bir parlâmentolu anlayış, Türkiye Cumhuriyeti için klâsik parlamentarizm sınırlarının dışında bulunduğunu göstermektedir. Hasan Bey, 1924 Anayasası'nın parlamenter rejimi destekleyen hükümlerine değinmesine karşın, inkılâbın ancak klâsik parlamentarizmin sınırları dışında yapılabileceğini söyleyerek temsili rejimler açısından Türk Grubu'nun farklılığını açıklamaktan çekinmemiştir.⁴⁰ Benzer şekilde 25 Eylül 1934 günü Parlâmentolararası Birlik, Türk Grubu delegelerinden Necip Ali Bey'in

³⁸ "Parlamentolar Konferansı", *Ayn Tarihi*, Sayı 10 (1-30 Eylül 1934), Matbuat Umum Müdürlüğü, Birinci Teşrin 1934, s. 128.

³⁹ "Parlamentolar Konferansı Dün Yıldız Sarayında Toplandı", *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1934, s. 5 ; "Konferansın Gazi Hazretlerine Teşekkürü", *Hakimiyeti Milliye*, 25 Eylül 1934, s. 1. Mustafa Kemal'in bu telgrafa verdiği yanıt için bkz. "Parlamentolar Birliği Konferansı Üyelerinin Telgraflarına Verilen Cevap (26.IX.1934)", *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 635.

⁴⁰ "Parlamentolar Konferansı", *Ayn Tarihi*, Sayı 10 (1-30 Eylül 1934), s. 134-135.

(Denizli) uluslar arası buhran ve ekonomik görünüm üzerine yaptığı konuşması da, Birliğin genel olarak serbest mübadeleyi ilke edinmiş yapısal niteliğinden farklı bir ekonomi-politiğin dile getirilişinin örneği olmuştur. Necip Ali Bey konuşmasında, ekonomik kalkınmanın serbest mübadele yöntemiyle gerçekleşebileceğinden umutlu olmadığını açıklarken, Türkiye Cumhuriyeti'nin devlet müdahalesinden yana tercihini şöyle dile getirecektir: “Meselâ Türk Hükûmeti, müteaddit ve acı tecrübelerden sonra, kendi ihtiyaçlarımıza tekabül edecek milletimizin beynelmilel vaziyetine uyabilecek ve meslekimizin umumî refahı seviyesini yükseltecek surette sanayicilik ihdas etmiştir. Bugün hiçbir memleketin yalnız ziraatçı bir memleket gibi kalarak az çok refah içinde yaşaması ihtimali mevcut değil gibidir. Bu şerait altında bizim gibi sanayiini tesis etmek ile meşgul olan memleketlerin hiçbir tahdide tâbi bir serbest mübadele usulüne taraftar olmalarına ihtimal yoktur...”⁴¹

30. Uluslararası Parlâmentolar Konferansı daha resmî açılışı öncesindeki komisyon çalışmalarında, az gelişmiş ülkelerle gelişmiş Batılı kapitalist ülkelerin çatışmasına sahne olmuştur. Mısır'daki kapitülasyon uygulamalarının yarattığı yıkım, Mısır delegesi ve Kahire mebusu Hüsnü Bey tarafından Hukuk Komisyonu'nda ayrıntıyla açıklanmıştır. İngiliz delegesi ise bu konunun İngiliz ve Mısır Hükûmetleri arasında görüşüldüğünü, Mısır'daki kapitülasyonların yalnız İngiltere'yi değil 12 ülkeyi de ilgilendirdiğini belirtmiş ve konunun Parlâmentolar Konferansı'na taşınmasının Konferans üzerinde olumsuz etkiler yaratacağını açıklamıştır. İtalyan delegesi M. Redantı da İngiltere delegesine destek vermiştir.⁴²

Uluslararası Parlâmentolar Birliği, dünya genel barışını sağlama amacıyla kurulan ve bu bağlamda emniyet ve silâhsızlanma çabalarını öncelikli olarak gündemine taşıyarak, dünyada genel olarak yaşanan toplumsal ve ekonomik sorunlar, sağlık sorunları, siyasal rejimler konularında ülkelere genel kabul görmüş insanî ve toplumsal değerleri aktarma görevini üstlenen önemli bir örgütlenme olmasına karşın, Birliğe üye ülkelerin gelişmişlik düzeyindeki farklılıklar, emperyal politikalara dayalı olarak

⁴¹ “Necip Ali Bey Beynelmlel Buhran ve İktisadi Vaziyet Hakkında Bir Nutuk Söyledi”, *Aynı Tarihi*, Sayı 10 (1-30 Eylül 1934), s. 139.

⁴² “Konferans Bugün Toplanıyor-Dün, Hukuk ve Silâhsızlanma Komisyonları Azası İlk İhtimalarını Yaparak Muhtelif Mevzular Üzerinde Meşgul Oldular”, *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1934, s. 7; “Mısırlılar Kapitülasyonların Lağvını İstediler”, *Akşam*, 24 Eylül 1934, s. 1-2.

az gelişmiş ülkeler karşısında elde edilen eşitsiz kazanımların gerek silâhlanma ve gerekse kapitülasyonlar örneğinde olduğu gibi devamlılığı, Parlâmentolar konferanslarının her toplantısında gideremediği en temel ilişki olmuş ve bu sorunlar 30. Parlâmentolar Konferansı'nın genel görüşmelerinde de belirgin olarak hissedilmiştir.

Konferansın Üç Ana Gündem Maddesi ve Alınan Kararlar: Emniyet ve Silâhsızlanma -Toplumsal Sorunlar- Temsilî Rejimlerin Konumu ve Geleceği Üzerine

30. Parlâmentolar Konferansı programı, Konferans'ın üç gündem üzerinde temellendiğini göstermektedir. Bunlardan ilki güvenlik ve silâhsızlanma, ikincisi dünyada genel olarak yaşanan toplumsal sorunlar ve çözüm önerileri ve üçüncüsü ise temsili rejimlerin konumu ve geleceği üzerinedir.

25 Eylül 1934 günü Silâhsızlanma ve Emniyet Muhtelit Komisyonu çalışmalarına başlamış, bu toplantıda Türk Grubu'nu Edirne milletvekili Zeki Mesut Bey temsil etmiştir. Güvenlik ve Silâhsızlanma konusu 26 Eylül 1934 Çarşamba günü genel görüşmelerde önemli tartışmalara yol açmıştır. Bir kısım delege silâhlanmanın kısıtlanması gündeminin bu yıl ele alınmamasını önermiştir. Nedeni; Cenova ve Madrid Konferansları'nda da bu kapsamda pek çok karar alınmasına karşın bu kararların hükûmetler tarafından yeterince önemsenmemesidir. Bu görüşe göre; hükûmetler tarafından dikkate alınma ümidi olmayan bu konunun her defasında Parlâmentolararası Birlik'te tartışılmakla birlikte, uygulamaya geçirilmesinde yaşanan başarısızlıklar ve bir yaptırım gücü yaratılamaması, Birliğin otoritesine zarar getirmektedir.⁴³ Ancak, Emniyet ve Silâhsızlanma Muhtelit Komisyonu sözkonusu öneriyi kabul etmemiş, Komisyon ve Genel Kurul bu kapsamda çalışmalarını sürdürmüştür.

Emniyet ve Silâhsızlanma konusunda en iddialı öneri Macaristan delegesi Lukacs tarafından verilmiştir. Lukacs, savaş sonrası barış antlaşmalarının haksız bir şekilde düzenlendiğini ayrıntılı olarak açıkladıktan sonra galiplerin, mağlupların durumunu hiç bir şekilde önemsemeyerek kaleme aldığı barış antlaşmalarının yeniden düzenlenmesi gerekliliğini belirtmiştir. Lukacs, aynı zamanda, silâhsızlanma konusunda da adaletsizlik bulunduğunu, mağlupların olduğu kadar galiplerin de silâhsızlan-

⁴³ "La XXXe Conférence Interparlementaire", *Bulletin Interparlementaire*, s. 177.

maları gerektiğini belirterek, hâlen silâhtan arındırılmış ve hiç bir savunma gücüne sahip olmayan devletlerin yaşadıkları güvenlik sorununu ortaya koymuş, Emniyet Komisyonu'nun hazırladığı karar suretinin bu açılardan yeniden düzenlenmesini istemiştir.⁴⁴ Macar delegesi Lukacs, bu konuşmasının ardından güvenlik ve silâhsızlanmanın tesisi için tüm savaş güçlerinin eşitlenmesini ve Milletler Cemiyeti Misakı'nın 8. maddesi uyarınca minimum seviyeyi aşan herhangi bir devletin tekrar silâhlanmasına hiç bir şekilde kılavuzluk edilmemesini içeren bir önerge sunmuştur.⁴⁵

Lukacs'ın bu taleplerine yanıt, Romanya delegeleri Cuvarave ve Profesör Pela'dan gelmiştir. Delegeler barış antlaşmalarını yeniden düzenleme teklifinin yeni bir savaşın başlangıcı olacağını açıklamışlar ve barış antlaşmalarının güç ilkesine göre değil, milliyet ilkesine dayanılarak hazırlandığını belirterek, bu isteğe kesinlikle karşı çıkmışlardır. Özellikle Pela, Romanya'nın topraklarından bir karış bile vermeyeceğini, Almanya'nın bile Lehistan'la yaptığı antlaşma ile barış antlaşmalarının yeniden incelenmesini talep etmekten vazgeçtiğini açıklayarak, bu konuda direnç gösteren Macaristan ve Bulgaristan'ın dünyanın huzurunu bozma sorumluluğunu taşıdığını açıklamıştır. Barış antlaşmaları ve silâhsızlanma konusundaki görüşmelerde tartışılan bir diğer sorun; bölgesel ittifakların gerekli olup olmadığı sorunu olmuş, özellikle İtalya Milletler Cemiyeti Misakı'na ve ilkelerine karşı olmadığını belirtmesine karşın bölgesel ve askerî ittifakları olumlu karşılamadığını açıklamaktan çekinmemiştir.⁴⁶

Yapılan uzun tartışmaların ardından, Parlâmentolar Birliği'nin yıpranmasına yol açması nedeniyle 30. Konferans'ın silâhsızlanma konusunda kesin bir karar almamasını içeren önerilerle, Lukacs'ın önerileri oylanarak reddedilmiş⁴⁷ ve Silâhsızlanma ve Güvenlik konusunda Genel Kurul şu kararları almıştır: “30. Parlâmentolararası Konferans, karşılaşılan zorlukların, silâhsızlanma yolunda alınan başarısızlıkların cesaretlerini kıramayacağını, şu anki pozisyonunu terk ettirmeyeceğini ve askerî hazırlıklar yarışıyla uluslar arası güvenliğin mümkün olmadığını göz önüne alarak; silâhsızlanma ve güvenliğin birbirine karşılıklı bağımlılığını doğrular. Ulusal savunma çerçevesinde imtiyazlı bir durum yaratan bir rejimin büyük tehlikelerle karşılaşmadan uzun süre ayakta duramayacağını da göz

⁴⁴ “Konferansta Harareti Bir Celse”, *Cumhuriyet*, 27 Eylül 1934, s. 5-6.

⁴⁵ “La XXXe Conférence Interparlementaire”, *Bulletin Interparlementaire*, s. 178.

⁴⁶ “Konferansta Harareti Bir Celse”, *Cumhuriyet*, 27 Eylül 1934, s. 6.

⁴⁷ “La XXXe Conférence Interparlementaire”, *Bulletin Interparlementaire*, s. 178-179.

önüne alarak; silâhlanmanın kısıtlanmasıyla ilgili Milletler Cemiyeti Misakı'nın 8. maddesi uyarınca "Devletlerin Hakları ve Görevlerindeki Eşitlik" ilkesini temel alan anlaşmanın herhangi bir kuvvetin hiç bir şekilde tekrar silâhlanmasına izin vermemesi gerektiğini tekrarlar".⁴⁸

Bu amacı gerçekleştirmek için, kalıcı bir silâhsızlanma komisyonunun kurulması, sözleşmeye katılan ülkelerin silâhlanma durumu ya da potansiyelinin hukuksal ve otomatik kontrolü, imza atan ülkelerin ulusal savunma giderlerinin yayımlanması ve kontrolü, özel silâh üretiminin ve uluslar arası silâh ticaretinin düzenlenmesi yönünde kararlar alınmıştır. Bunun dışında, yangın çıkaran kimyasal silâhların ve mikrop yayan savaşlarla, hava bombardımanının ve ona yönelik deneme çalışmalarının yapılması yasaklanırken, sivil havacılığın uluslar arası kontrolüne ilişkin kararlar da 30. Konferans'ın Emniyet ve Silâhsızlanma kapsamındaki sonuçları içinde yer almıştır.⁴⁹

27 Eylül 1934 tarihli toplantılar 30. Parlâmentolar Konferansı'nın ikinci önemli gündem maddesine; ülkelerin yaşadığı toplumsal sorunlara ayrılmıştır. İsveç delegesi Hesselgren tarafından daha önce düzenlenerek oluşturulmuş "Gençliğin İşsizliği ve Çaresi Üzerine" adlı proje ile Polonya delegesi M. Debski tarafından sunulan "İş Saatlerinin Ayarlanması" konusundaki proje programa dahil edilerek görüşmeye alınmıştır. Yalnız matmazel Hesselgren tarafından hazırlanmış proje kendisinin Cenevre'de bulunmasından ötürü bu iki metni de yorumlama görevi M. Debski'ye düşmüştür.

Konferans'ta bütün dünyada başgösteren işsizliğin nedenleri üzerine tartışmalar yapılmış, işsizliğin nedenleri arasında yaşam süresinin uzamasından kadınların iş yaşamına atılmasına, teknolojinin gelişmesine değin bir çok etkenin belirleyici olduğuna dikkat çekilmiştir. Görüşmelerde Romanya delegesi M. Georgesco, belirtilen bu iki karar projesine eklenmek üzere aydınların işsizliğinin de önemle ele alınması gerektiğini belirtmiş ve karar metnine şu konuların eklenmesini talep etmiştir: Aydın-entellektüel işçiler üzerine değerlendirme, işsiz gençlerin kırsal yaşama ya da zanaatçılar sınıfına yönlendirilmesi, köy yaşamındaki entellektüel seviyenin yükseltilerek daha iyi bir iş bölümünün gerçekleştirilmesi için kırsal merkezlere aydın işçilerin yönlendirilerek kırsalın kontrolü ve böylelikle

---

⁴⁸ "Désarmement", *Bulletin Interparlementaire*, s. 191-192.

⁴⁹ *a.g.e.*, s. 192.

büyük şehirlerdeki tıkanıklığın giderilmesi. Romanya delegesinin bu yöndeki önerileri Fransız delegesi Rolland tarafından da desteklenerek, halkı köylere bağlamak için hükümetler tarafından köylülere arazi ve ev tahsisi yapılmasının yeterli olmadığı belirtilmiş ve daha etkili önlemlerin alınması istenmiştir.⁵⁰ Belçika delegesi Petit ise, işsizliğin giderilmesi için çalışanların, iş saatlerinin düşürülmesi önerisinde bulunmuş, ancak iş saatlerindeki bu değişikliğin ücretlere yansıtılmaması ve çalışan sınıfın satınalma gücünü etkilememesini talep etmiştir.⁵¹

Görüşmelerde işsizliğin genel sağlık politikalarını etkileyen yönü de ele alınmış, özellikle Danimarka delegesi Ulrichsen işsizliğin, alkol tüketiminin artmasındaki belirleyiciliğine ilgi çekerek, gençlerin boş zamanlarının faydacı bir şekilde organize edilmesi ve fiziksel ve ahlakî sağlığın güvence altına alınması için karar metnine ilâve yapılmasını talep etmiştir. Buna paralel olarak, özellikle dönemin yükselen değeri olan ulusların beden yüksekliğinin sağlanması önerilerine de rast gelinmiş, sporun terbiyevî ve ahlakî rolleri, Yugoslavya delegesi M. Hanzek tarafından ısrarla savunulmuştur.⁵²

30. Parlâmentolar Konferansı'nda toplumsal sorunların tartışıldığı gündem, gelişmiş sanayi ülkeleri ile az gelişmiş ülkeler arasındaki karşıtlığın yeniden ortaya çıkmasına yol açmıştır. Silâhsızlanma konusunda Macar delegesi Lukacs'ın mağluplar ve galipler arasındaki eşitsiz silâhlanma gücüne ilişkin değerlendirmeleri ile beliren bu sorun, toplumsal sorunların tartışıldığı gündemde de kapitülasyonlar örneğinde yeniden alevlenmiştir. Bu tartışma, gerçekte amacı uluslar arası barışı tesis etmek olan Birliğin emperyal politikaların giderilmesinde yeterince etkili olamadığı gibi, istekli de olmadığının göstergesidir. Örneğin, Mısır delegesi Muhammet Hasan Bey işsizliğin ekonomik ve toplumsal önemini belirttikten sonra, Mısır Hükümeti'nin gençlerin terbiyesi konusunda çok büyük çabalarda bulunduğunu, ancak hâlâ Mısır Devleti üzerinden kalkmamış kapitülasyonların ülkesinin ekonomik ve sosyal açıdan ilerlemesine engel olduğunu belirterek, kaldırılması için Uluslararası Parlâmentolar Birliği'

⁵⁰ “La XXXe Conférence Interparlementaire”, *Bulletin Interparlementaire*, s. 179-180.

⁵¹ “Parlamentolar Konferansı Cumartesi Günü Dağılıyor”, *Cumhuriyet*, 28 Eylül 1934, s. 1, 5.

⁵² “La XXXe Conférence Interparlementaire”, *Bulletin Interparlementaire*, s. 181 ; “Dördüncü Konferans Gününde İş saatleri ve İşsizler Hakkında Müzakere Cereyan Etti”, *Aynı Tarihi*, Sayı 10 (1-30 Eylül 1934), s. 157.

nin desteğini istemiştir: “Hâlen Mısır'da gençliğin işsizliği hissedilmiyor, fakat birlikte elele yürümek için, hükümetimiz de tahsil yaşını tesbit eden ve ilk tahsilini mecburî kılan kanunlar neşretmiştir. Mısır işsizlere para vermiyor, fakat çalışmalarında teşvik için fabrikatorlara ve çalışan işçilere yardımda bulunuyor. Hükümetimiz içtimaî sahada daha bir çok kanunlar hazırladı. Fakat memleketimizde mevcut kapitülasyonlar bu kanunların tatbikına mâni oldu. Meselâ meyhaneleri ve gayriahlâkî müesseseleri tahdit etmek istedik, fakat karşımızda kapitülasyonları bulduk. Bu suretle birkaç kişinin menfaati için bütün insanıyeti alâkadar eden ve beynelmilel ehemmiyeti haiz olan birçok meseleleri halledemiyoruz”.⁵³

Gerçekte Mısır delegasyonunun bu yöndeki talebini Konferans başlamadan önceki Komisyon toplantısında da sunduğu, ancak bu isteğin İngiltere ve İtalya'nın tepkisine yol açtığı bilinmektedir.

Mısır Devleti'nin kapitülasyonlar sorunu, özellikle de Türk delegeleri tarafından önemseneyecektir. Türkiye'yi temsilen Nazım İzzet Bey 23 Eylül'deki komisyon çalışmalarında yaptığı konuşmasında, Mısır'ın bu sorunu için 30. Parlâmentolar Konferansı'nın en azından bir temenni kararı almasını önermiştir: “Kapitülasyon rejiminin ne demek olduğunu hiç bir millet Türkler kadar iyi bilemez. Çünkü bu kötü rejim Türkiye'nin içtimaî ve iktisadî hayatını senelerce felce uğratmıştır... Bu itibarla Mısır'ın da böyle takyiddattan tahlisini Türk milleti büyük bir memnuniyetle görecektir. Zaten bizim ünyonun [union] yapacağı şey, Mısır murahhaslarının istediği gibi, kapitülasyon rejiminin bugünkü hâkimiyet ve hukuk telâkkileriyle kabulü telif olmadığına dair bir temenni izharından ibarettir. Bu temenni ünyonun yapması lâzımdır”.⁵⁴

Konferans'ta Mısır Devleti'nin kapitülasyon sorunu üzerine bir sonuç metni kaleme alınmamış, 27 Eylül günkü Hukuk komisyonu, çalışmaları içinde sorunun ikincil bir komisyonda derinleştirilmesine karar vermiştir.⁵⁵ Ne üzücüdür ki, Konferans tutanaklarının özetlendiği Bülten'de Mısır delegesinin bu talebi kayıtlara bile geçmemiştir. Konferans'ın toplumsal sorunlar kapsamındaki sonuç metni özetle şöyle belirlenmiştir: “30. Parlâmentolararası Konferans; uluslar arası bir sözleşmeyle özellikle toplumun ekonomik çıkarları adına;

⁵³ “Parlamentolar Konferansı Cumartesi Günü Dağılıyor”, *Cumhuriyet*, 28 Eylül 1934, s. 5.

⁵⁴ “Mısırlılar Kapitülasyonların Lağvını İstediler”, *Akşam*, 24 Eylül 1934, s. 1-2.

⁵⁵ “Mısır Kapitülasyonları”, *Akşam*, 28 Eylül 1934, s. 4.

a) bilim ve bireysel verimin artışıyla, seri üretimin kurbanları olmalarını için, elleriyle olduğu kadar, düşünsel etkinlik de gösteren işçilere olanak tanımak,

b) uzayıp giden işsizliğin bir sonucu olan ahlâkî bunalımla ve iş kabiliyetinin azalmasıyla savaşmak,

c) insanlığın önemli bir kesimine düşünsel ve ahlâkî anlamda kalkınma olanağı sunmak üzere olabildiğince fazla işsize iş imkânı sunma olanaklarının ayarlanmasının kaçınılmaz olduğunu, böyle bir sözleşmenin şartlarından birinin sadece ücretli alım ve tüketim gücünü koruma altına almak değil, aynı zamanda gerçekleşen teknik ilerlemelerde işçilere ait olan payı onlara ayırmak olması gerektiğini; kısaltılmış çalışma saati uygulamasının sadece kriz dönemindeki geçici bir çare değil, aynı zamanda uluslaşma, teknik ilerlemeler ve insanın makine tarafından ayağının kaydırılmasıyla artan işsizlikle savaşma yolu olduğunu, ...köylüleri toprakta tutacak olan kırsal yaşamının gelişip ilerlemesi, ziraat kredisi, haberleşme araçlarının gelişmesi, araç-gereç kullanımının yaygınlaşması ve köyleri elektrikleme uygulamaları gerçekleşmeden iş saatlerinin kısaltılmasının eksiksiz ve yararlı olabileceğinin mümkün olmadığını saptayarak; ... Uluslararası İş Konferansı'nın 1933-1934 toplantı döneminde, hem işsizliği geçici olarak azaltan bir yöntem olarak hem de çalışanları teknik ilerlemeler adına faydalı olabilecek şekilde yönlendiren bir metod olarak görülen "iş saatlerinin kısaltılması yasasına" olumlu baktığını⁵⁶ rapor eder.

30. Parlâmentolar Konferansı'nın toplumsal sorunlar kapsamındaki karar metninde, gençlerin işsizliği ile ilgili olarak; "gençleri iş piyasasından uzaklaştırabilmek" için eğitim sürelerinin olabildiğince uzatılması, zorunlu eğitimini tamamlayamayan gençlerin meslekî eğitime kaydırılarak eğitimlerinin tamamlanması, işsizliğin yaratacağı ahlâkî bunalımların engellenmesi için gerekli önlemlerin düşünülmesi ve sonuç olarak da gençlerin ulusal kardeşlik ve uluslar arası dayanışma duygularıyla eğitilmeleri isteği dile getirilmiştir.⁵⁷

Parlâmentolararası Birlik'in İstanbul'da gerçekleştirdiği 30. Konferans'da üzerinde en yoğun tartışma olması beklenen gündemi ise; temsilî rejimlerin konumu ve yaşadıkları sorunlar oluşturmuştur. Konferans'ın 29

⁵⁶ "Questions Sociales", *Bulletin Interparlementaire*, s. 193-194.

⁵⁷ *a.g.e.*, s. 194-195.

Eylül 1934 tarihli gündemi temsilî rejimlerin sorunlarına ayrılmıştır. Ancak üzerinde çok tartışma olması beklenilmesine karşın bu konu, ülkelerin uyguladıkları temsilî rejimler konusunda birbirlerini rencide etmemeleri yönündeki uyarılar dikkate alınarak dingin bir gündem oluşturmuştur. Konferans kararlarının basılı olduğu Bülten'de de konunun üzücü ayrılıklara yol açacağından endişelenildiği, ancak tartışmaların, bunun yersiz olduğunu gösterdiği rapor edilmiştir.⁵⁸ Örneğin Fransız milletvekillerinden Rosustan, Parlâmentolar Birliği'nin bir nevi ileri karakol olduğunu, bu açıdan delegelerin diğer ülke rejim ve temsilî yönetimleri hakkında rencide edici sözlerde bulunmamasını özellikle istemiş, bununla birlikte Parlâmentolar Birliği'nin bütünüyle birbirinden farklı sistemlerden oluşan bir küme olmadığını ve ülkeler arasında bu açıdan bir birlik kurmanın zorunluluğunu da ifade etmiştir.⁵⁹

Temsilî rejimin düşkünlükleri kapsamında, fazla siyasî partilerden oluşan parlâmentoların hükûmetlere iş görme olanağı tanımadığı, tüm delegelerin üzerinde hemfikir olduğu bir konu olmuştur.⁶⁰ Konferans'ta Yugoslavya delegesi Yivanoncovic, parlamentarizm rejiminin hükûmetlerde istikrarsızlık yarattığı hakkındaki genel kanının ciddî olduğuna dikkat çektikten sonra, ancak parlâmento dışı kurumlara sahip yönetimlerin de benzer istikrarsızlıkları yaşadığını belirtmiştir. Delegelerin çoğu da temsilî rejimlerin birbirinden farklılıklarına değinmekle birlikte, parlamenter rejimin gerekliliğini ifade etmişlerdir. Örneğin, Danimarka delegesi M. Ulrihten, İskandinav ülkelerinde demokrasinin en kuvvetli kalelerinden birinin parlamenter rejim olduğu açıklamıştır. Türk Grubu adına konuşan Nazım İzzet Bey (Tokat) ise temsilî rejimin düşkünlüğünün I. Dünya Savaşı'ndan sonra en yüksek düzeye ulaştığını, gerçekte eleştirilerin temsilî rejime değil rejimin uygulanmasındaki yöntemlere olduğunu ve Konferans'ta Birlik'e üye ülkelerin temsilî rejimlerini tartışmaya gerek olmadığını belirtmiştir. Nazım İzzet Bey, bununla birlikte parlâmento tartışma yöntemlerindeki sorunlar, siyasî ve adli iktidarların ayrılması, bütçelerin kabulü gibi doğrudan doğruya parlâmento iç rejimini ilgilendiren konuların görüşülmesini istemiş ve sonuç olarak temsilî rejime duyduğu inancını tekrarlamıştır.⁶¹

⁵⁸ "La XXXe Conférence Interparlementaire", *Bulletin Interparlementaire*, s. 181.

⁵⁹ "Parlamentolar Konferansı", *Halkın Sesi*, 30 Eylül 1934, s. 1.

⁶⁰ "Fazla Fırkaların Hükümetlere İş Gördürmedikleri Anlaşıldı", *Halkın Sesi*, 30 Eylül 1934, s. 1, 4.

⁶¹ "Parlamentolar Konferansı", *Aynı Tarihi*, Sayı 10 (1-30 Eylül 1934), s. 159-163.

Gerçekten de Uluslararası Parlâmentolar Birliği'nin farklı temsili rejime üye ülkelerden oluştuğu bilinmektedir. Türk Grubu adına konuşan Nazım İzzet Beyin yorumu da ülkelere göre değişiklik gösteren temsili rejimlerin tartışılmaması yönünde olmuştur. Hatta konferansın açılış gününde 30. Parlâmentolar Konferansı'na başkanlık eden Hasan Beyin konuşmasında da Türkiye'de uygulanan temsili rejimin klâsik parlamentarizmin sınırları dışında bulunduğu açıklanmıştır. Bu açıdan, 30. Parlâmentolar Konferansı'nın Türkiye içindeki yankılarının bir kısmı eleştirel niteliktedir ve Parlâmentolar Konferansları'nın bu farklılıklardan dolayı verim sorunu yaşadığı gazetelere yansımıştır. Örneğin, Burhan Asaf Belge, *Hâkimiyeti Milliye*'deki yazısında konferansların verimli çalışabilmesi için en temel koşulun aynı parlâmento rejimine sahiplik olduğunu belirtmekte, ülkeler arasındaki farklılıkların, Birliğin etkinliğine gölge düşürdüğünü açıklamaktadır: “Bugün İstanbul'da bulunan birçok devletlerin murahhasları gerçi hep parlâmentolarını temsil ediyorlar, fakat Fransız parlâmentosu ile Georgief hükümetinden sonraki Bulgar parlâmentosu aynı temsil esaslarından kuvvet almaktadırlar mı ki, bunların mümessilleri, konferansta aynı salâhiyetle konuşsunlar? Harp sonuna kadar, bütün parlâmentolar aşağı yukarı aynı şeylerdi. Liberal demokrasinin teşriî cihazlarını teşkil ediyorlardı. Muhtelif sınıflara dayanan muhtelif fırkalar, rey ve ekseriyet kanalıdan, mensup buldukları millet camiasının yakın ve uzak mukadderatı üzerinde müessir idiler. Hâlbuki harp sonrasında, birçok milletler, parlâmento cihazını muhafaza etmekle beraber bunun sınıfı mahiyetini ya tamamen hafzetmek yahut tadil etmek yoluna gitmişlerdir. Fakat bunu yapabilmek için ya hâkim bir fırkanın yahut icra kuvvetini temsil eden hükümetin rey ve iradesini parlâmentonunkinin üzerine çıkarmışlardı... Bugün İstanbul'da toplanmış olan murahhaslar, hepsi parlâmento azası olmakla beraber, şayet birbirleriyle kendi parlâmentolarının hususiyetleri ve salâhiyetleri üzerinde konuşacak olsalar, cihanda bugün kaç çeşit parlömanter [parlamentar] temsil olduğunu kolaylıkla meydana çıkarırlar. Hâlbuki bundan yirmi otuz sene evvel böyle bir konuşma, olsa olsa iki yahut tek meclisli parlâmento rejimleriyle tek yahut iki dereceli intihabatın farklarını meydana koyabilirdi. Bu küçük farklara rağmen, o tarihlerde bütün parlâmentolar, hep aynı ailenin çocukları idiler; liberal demokrasinin. Biliyoruz ki demokrasi buhranının bir neticesi olan bu vaziyetin, mesele parlâmentolar ve parlâmentoculuk ile alâkadardır diye halledileceği yer parlâmentolar arası konferans değildir. Bunu gene mil-

letlerin bugün kendilerine en muvafık gördükleri rejimlerin inkişaf ve istihalesi temin edecektir”.⁶²

Yunus Nadi Bey de, 27 Eylül 1934 tarihli başyazısında dünya parlamenter sistemlerine ilişkin yaptığı yorumlarında, parlamentarizmin İngiltere dışında tüm dünyada buhran yaşadığını belirterek, buhranın giderilmesinde yürütmenin güçlendirilmesinin bir zorunluluk olduğuna dikkat çekmiştir.⁶³

30. Konferans, bu tartışmaların ardından temsilî rejimlerin konumu ve geleceği üzerine aşağıdaki genel kararları almıştır: “Parlâmentolararası Konferans; en kalıcı geleneklerinden birine sadık kalarak, ne üyelerinin ait olduğu ülkelerin temsilî yönetim tartışmasına katılmak, ne de işleyişinin çeşitli özel şartlarına en ufak bir müdahalede bulunmak taraftarı olmadığını belirtiyor. Fakat temsili yönetimin güncel gelişiminin objektif ve tarafsız incelenmesinin başlangıç ve dayanak noktasının; bütün üye ülkelerinin parlamenter kurumlarıyla ilgili sunabileceği incelemeler ve Birlik'e üye bütün parlâmentolarda edinilen tecrübeler olduğunu düşünüyor”.⁶⁴

Konferans'ın, temsilî rejimlerin yaşadığı sorunlara çare olmak amacıyla aldığı kararlar arasında; yürütme gücüne parlâmento haklarının korunması koşuluyla geçici kanunların ilânı, ihtiyaç düzenlemeleri ve kanun hükmünde kararnameler çıkarma yetkisinin tanınması, büyük partilerin oluşumunu kolaylaştıran seçim sisteminin benimsenmesi ve temsilî rejimleri incelemek üzere ulusal ve uluslar arası komisyonların kurulması için girişimlerde bulunulması yer almaktadır.⁶⁵

30. Konferans'a katılan ülkelerin delegeleri Türk konukseverliği ile ağırlanmışlardır. Delegeler Taksim Cumhuriyet anıtını ziyaret etmiş, 24 Eylül 1934 günü öğle yemeği Pera Palas otelinde yenilirken, 25 Eylül 1934 Salı günü İstanbul'da bir şehir turu yapılarak, Ayasofya başta olmak üzere camiler ziyaret edilmiştir. Aynı akşam İstanbul Belediye Başkanı Muhittin Bey, delegeler şerefine Tokatlıyan otelinde bir yemek vermiştir.

⁶² Burhan Asaf, “Parlâmentolar Konferansı”, *Hakimiyeti Millîye*, 25 Eylül 1934, s. 3.

⁶³ “Parliamantarizm [Parlamentarizm] Buhranında İcranın Takviyesi İhtiyacı”, *Cumhuriyet*, 27 Eylül 1934, s. 1.

⁶⁴ “Évolution du régime représentatif”, *Bulletin Interparlementaire*, s. 197.

⁶⁵ *a.g.e.*, s. 198-199.

26 Eylül 1934'te Dolmabahçe Sarayı'nı gezen konuklar, 28 Eylül günü Büyük Ada gezisine katılmışlardır.⁶⁶

İstanbul'da toplanmış olan 30. Parlâmentolar Konferansı katılımcı ülke delegelerinin Türkiye'ye iltifatlarını beraberinde getirdi. Delegeler, ülkelerine dönmelerinin ardından yazdıkları rapor ve teşekkür mektuplarında Türkiye Cumhuriyeti'nin ideolojik, toplumsal-ekonomik gelişmesi üzerine olumlu yazılar kaleme almışlardır. Bunlardan biri, Parlâmentolar Birliği Genel Sekreteri Leopold Boissier'in Zeki Mesut Bey'e yazdığı teşekkür mektubudur. Leopold Boissier, Türk Parlâmento Grubu'na karşı duyduğu derin minnettarlığı iletmiş, Türkiye Cumhuriyeti'ni yöneten kişilerin büyük bir organizasyona imza attıklarını ve bu sayede Türkiye'ye büyük bir hizmette bulduklarını belirtmiştir. Yine Yugoslavya Âyan ve Mebusan temsilcileri de teşekkürlerini 6 Ekim 1934 tarihli Türkiye Büyük Millet Meclisine hitaben yazılmış yazıda ifade etmişlerdir.⁶⁷ Türkiye hakkındaki olumlu düşüncelerini rapor eden bir diğer parlâmenter ise Amerika Grubu adına Demokrat Parti üyesi Robenson olmuştur. Robenson'un Parlâmentolar Konferansı'na ilişkin raporundan Türkiye'yi ilgilendiren bölümü Türkiye'nin Amerikan Büyük Elçiliğinden gönderilen raporlar içinde yer almaktadır. “*Yeni Türkiye*” başlığı altındaki bu raporda, Türkiye'nin Lozan sürecinden başlayarak geçirdiği değişimler konu edilmiş, Türkiye'nin Doğu yerine Batılı bir toplumsal sistemi benimsediği, inkılâbın genişleyerek süregittiği açıklanmıştır. Raporun “*Türkiye'de Amerikan Çıkarı*” başlıklı bölümünde ise Türkiye'deki Amerikan kurumlarının çalışmaları aktarılırken, Türkiye'nin sanayisi ile ilgili pek çok Amerikalı iş adamının bulunduğu ve Türkiye ile bağların samimî olduğu belirtilmiştir:

“Bir millet hakkında okumak veyahut onunla doğrudan doğruya temas etmek arasında çok fark vardır. Bu cihet bilhassa yeni Türkiye'den bahsederken doğrudur. On bir senelik bir Cumhûriyet devrinde Türkiye'de pek büyük değişiklikler vücut bulduğunu her bir murahhas biliyordu. Fakat İstanbul'da ve bilhassa İstanbul'dan tren ile bir gecelik mesafede olan yeni merkez Ankara'da bu derece garp enerjisi ve idare tarzına

⁶⁶ “Bugünkü Ziyafet ve Resmî Kabul”, *Cumhuriyet*, 24 Eylül 1934, s. 7; “Dünkü Ziyafetler”, *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1934, s. 5; “Dün Geceki Süvare”, *Cumhuriyet*, 27 Eylül 1934, s. 6; “Fransız Heyeti Abideye Çelenk Koydu”, *Cumhuriyet*, 27 Eylül 1934, s. 6; “Dün Akşamki Ziyafet-Bugünkü Gezinti”, *Cumhuriyet*, 28 Eylül 1934, s. 5; “Şükrü Kaya Konferansın Bitmesi Münasebetiyle Delegelere Pera Palas'ta Ziyafet Verdi”, *Hakimiyeti Milliye*, 30 Eylül 1934, s. 1.

⁶⁷ *BCA, Muamelat Kataloğu (030.10)*, Klasör 230, Dosya 545, Belge 7, Ek 2-4.

işaret eden ahval ile karşılaşacağını ihtimal ki misafirlerin pek azı tahmin ediyordu. Dünyanın hiçbir yerinde bu kadar az bir zaman ve mesaha dahilinde bu derece değişiklik vuku bulmamıştır. Bu ahval müdekkik her bir kimsenin ve bilhassa devlet adamlarının alâkasını uyandırmaktadır...

1923 tarihli Lozan Muahedesinden beri bu 17 milyon halkın yaşadığı inkilâbat şayanı hayret olarak tavsif edilebilir. Kapitülasyon adı altında uzun senelerden beri ecnebîlere bahşedilen müsaadat ilga edilmiştir. Bilumum ecnebî ordular memleketi terketmişlerdir. Hudutlar tesbit edilmiş ve bunlar dahilinde tek bir ırk kültürü kurulmuştur... İslâm dünyasını resmen idare eden hilâfet makamı Türkiye'de ilga edilmiş ve devlet kanunu olarak Kur'an'ın yerine Kanun-ı Medenî kaim olmuştur. Erkeklerin fesi, kadınların örtüsü ve kapalı tutulması, teaddüdü zevcat ve haremeler ortadan kalkmıştır. Arap hurufatı yerine lâtin Alfabesi kabul edilmiş ve bu sayede çocuklar 2-3 sene yerine bir senede okumak öğrenmeğe başlamışlardır... takriben 170 milyon Türk lirasına balığ olan bütçe muvazenedir, ve ilk cumhuriyet senesinden beri para defacto sabit olmuştur. Hükûmet otoritesi her tarafta hüküm fermadır. Hayat ve mülk emindir. Millete karakteristik olduğu zannedilen ataletin yerine san'at, istatistik, imalât, yol, şümindifer, iş kanunları, maarif, tıp, hıfzısıhha ve saireye karşı yeni ve faal bir alâka uyanmıştır. Eski Türkiyenin şark tarzları yerine bir garp içtimâî sistemi geçmiştir. Bu da dünyada tek olduğu kadar muvaffakiyeti büyük görünen bir inkılâp suretile olmuştur...

Türkiyede Amerikan menafii

Amerika bütün bu şayanı dikkat inkişafa alâkadardır, ve bir çok Amerikalının yeni Türkiye hayatının muhtelif safhalarile şahsî rabitaları vardır. Paul Monroe'nun riyaseti altındaki Robert Kollej ile Miss Eleanor I. Burns'ın riyaseti altındaki kız kolleji bir kaç zaman evvel Beynelmîlel Amerikan Kolleji namı altında birleşerek beynelmîlel anlaşma için mühim bir istasyon teşkil etmiştir. Dr. Lorrin A. Shepard'ın idaresinde bulunan İstanbul Amerikan Hastahanesi Amerika ruhunu ve maharetini Türklere en iyi tanıtan bir müessesedir. Amerikalı Dr. Thomas Whittemore Ayasofya Camii'nin eski duvarlarını kaplayan harikulâde mozayikleri örtten boyanın kaldırılması işi için Türkiye Hükûmeti tarafından intihap edilmiştir. Türkiyenin sınaî hayatile alâkadar bir çok Amerikalı iş adamları mevcuttur, ve nihayet Amerika Hükûmetinin Türkiye'deki gerek diplomatik ve gerek konsolosluk memurları, Sefir Skinner ile Müsteşar Shaw'dan başlayarak çok anlayışlı ve muktedir zevattır. Bütün bu zevat ve

müessesat vasıtasile Amerika, Türkiye ile bağlarının hakikî ve samimî olduğunu idrak etmektedir".⁶⁸

Uluslararası Parlâmentolar Birliği konferanslarına Türkiye'nin katılımı ilerleyen yıllarda da devam etmiştir. Nisan 1936 yılında Nice'de,⁶⁹ Eylül 1937 tarihinde Paris'te⁷⁰ ve Ağustos 1938 tarihinde ise La Haye'de gerçekleştirilen Parlâmentolar Birliği konferans çalışmalarında Türk Grubuna üye delegeler görev almışlardır.⁷¹ Parlâmentolar Birliği Türk Grubunun görevlerini ve ilkelerini belirleyen Talimatnameler de 1939 ve 1949 yıllarında yeniden düzenlenerek güncelleştirilmiştir.⁷²

Uluslararası Parlâmentolar Birliği çalışmalarına ilişkin en son verilerden biri, 1986 yılına ilişkindir. 7-12 Nisan 1986 tarihlerinde Meksika'da toplanacak olan 75. Parlâmentolar Konferansı öncesinde, Türkiye'nin konukseverliği altında *İslâm Ülkeleri Parlamenterleri Dayanışma Toplantısı* düzenlenmiştir. 31 Mart-1 Nisan 1986 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen bu toplantıda İslâm ülkelerinin Parlâmentolararası Birlik'te verimli olarak temsil edilmeleri için öneriler getirilmiş, gerek bölgesel, gerekse ortak olan diğer sorunlar tartışılmıştır. Bu toplantıda, Meksika'da toplanacak olan 75. Parlâmentolararası Birlik Konferansı'nın gündemi de sunulmuştur. Birlik'in kuruluşundan beri en önemli çabalarından biri olan silâhsızlanma konusu yine gündemdedir. Ancak dönemin teknolojik gelişmesi sonucu artık konu uzayda silâhlanma yarışı ve nükleer silâhlanma sorunlarına odaklıdır. 75. Parlâmentolar Konferansı'nın bir diğer gündemini ise uluslar arası terörizm konusu oluşturmuştur.⁷³

⁶⁸ Robenson'un raporu Türkçeye de çevrilmiştir (*BCA, Muamelat Kataloğu (030.10)*, Klasör 230, Dosya 545, Belge 9, Ek 1-4).

⁶⁹ 2/4267 sayılı kararname için bkz. *BCA, Bakanlar Kurulu Kataloğu (030.18)*, 63/23.

⁷⁰ 2/ 7221 sayılı kararname için bkz. *BCA, Bakanlar Kurulu Kataloğu (030.18)*, 412/47.

⁷¹ 2/ 9361 sayılı kararname için bkz: *BCA, Bakanlar Kurulu Kataloğu (030.18)*, 412/55.

⁷² *Beynelmîlel Parlâmentolar Birliği Türk Grubu Komütesinin Vazifelerini Tayin Eden Talimatname*, TBMM Matbaası, Ankara 1939, *Parlâmentolararası Birliği Türk Grubu Tüzüğü*, TBMM Basımevi, Ankara 1949.

⁷³ *Parlamentolararası Birlik (PAB) İslam Ülkeleri Parlamenterleri Dayanışma Toplantısı Tutanakları (31 Mart-1 Nisan 1986)*, İstanbul [t.y.].

Sonuç

Kökleri 19. yüzyılda uluslar arası barışı sağlama amacıyla atılmış olan Uluslararası Parlâmentolar Birliği, düzenlediği Genel Parlâmento Konferansları ve Ticaret Konferansları ile ülkeler arasındaki barışı sağlama amacıyla başta silâhsızlanma olmak üzere, dünyanın yaşadığı tüm kriz ve buhranlar üzerine çözümler arayan bir örgütlenme olmuştur. 19. yüzyılda daha çok ülkeler arasındaki uluslar arası sorunlar temelinde bir tahkim örgütü olarak tavsiye kararları alan Birlik, 20. yüzyılın başında ise bu dönemin ürettiği savaş sonrası sorunlarıyla ilgilenmiştir. Silâhsızlanma ve güvenlik, dünya genelini ilgilendiren açlık, işsizlik, çocuk ve kadınların toplumsal yaşamdaki sorunları ve genel sağlık sorunları üzerine eğilen, toplumsal ve insanî değerleri mümkün olduğunca belirli ilkelere bağlayarak yaygınlaştırma çabasında bulunan Uluslararası Parlâmentolar Birliği, tüm bu olumlu çalışmalarına karşın, kararlarının tavsiye niteliğinde bulunması, hükûmetler üzerinde yaptırım gücü bulunmaması nedeniyle etkinliği her dönem tartışılan bir örgüt olmuştur. Osmanlı Devleti'nin 1910 yılında katıldığı bu konferanslar, I. Dünya Savaşı'nın zorunlu kıldığı aranın ardından da devam etmiştir. Yeni Türkiye Devleti'nin siyasal temsil organı olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Birlik'le olan ilişkisi önce gözlemci statüsünde gerçekleşirken, 1932 yılında resmî üyeliğe ulaşılmıştır.

1934 yılında Türkiye'nin ev sahipliğinde toplanan İstanbul Parlâmentolar Konferansı'nda ise, dünyanın temel sorunu olan silâhlanma, 1929 ekonomik bunalımının etkileri ve yaşanan genel işsizlik, ekonomik sorunların tetiklediği siyasal rejim sorunu tartışmaya açılmıştır. Özellikle lider eksenli tek-partili yönetimler karşısında temsili rejimlerin konumu, bu Konferans'ta görüşülen konular arasındadır. 1934 İstanbul Konferansı'nda belirgin olarak ortaya çıkan bir diğer sonuç; gelişmiş-az gelişmiş ülkeler çelişkisinin Birlik'in çalışmalarına egemen olduğunun bir kez daha görülmüş olmasıdır. Temsili rejime sahip az gelişmiş/geri bırakılmış ülkelerin, Batılı kapitalist rejimlerin ekonomik olarak belirleyiciliği altında bulunmaya devam etmesi, gerek silâhlanma ve gerekse kapitülasyonlar gibi konularda gelişmiş sanayi ülkelerinin haksız kazanımlara sahipliği, Birlik'in çalışmalarına gölge düşüren bir çelişki olarak izlenmiştir. Bu olumsuzlukları içermesine karşın, 1934 yılında toplanan 30. Parlâmentolar Konferansı'nda silâhlanmanın kısıtlanması, işsizliğin önlenmesi ve temsili rejimler kapsamında yürütme gücünün yetkilerinin perçinlenmesi konularında önemli tavsiye kararları alınmıştır.

“THE MEMBERSHIP OF THE GRAND ASSEMBLY OF TURKEY AND
ISTANBUL CONFERENCES OF PARLIAMENTS (1934)”

Abstract

Toward the end of the 19th Century, the Inter-Parliamentary Union was created as an international arbitration institution meeting periodically and having the purpose of promoting world peace and solving problems at inter-governmental level. The Ottoman State joined the Union during the era of Second Constitutional Monarchy. In 1932 The Turkish Republic became a member of the Union which had organized yearly World Parliamentary Conferences and Trade Conferences since the end of the World War I, having been obliged to terminate them during the contract. The Inter-Parliamentary Union adopted several resolutions making recommendations to the political representative bodies of its Member States on unemployment created by economic crises, public health and especially disarmament and solutions to the problems that originated from the World War. In its Conference of the Union of 1934, held in İstanbul, among the issues discussed were certain problems such as security and disarmament, social problems that had been caused by general unemployment and Capitulations, and the position and the future of parliamentary regimes at a time when single-party regimes were appearing. The present article discusses the establishment process of the Turkish Delegation to the Inter-Parliamentary Union, its relationships with the Union, and the works and effects of the 30th Parliamentary Meeting in İstanbul in 1934.

Keywords

The Inter-Parliamentary Union, Nesim Masliyah, Ottoman Parliament International Delegation, Regulation of the Inter-Parliamentary Union Turkish Delegation, Disarmament-Security, Unemployment, Representative Regimes, Capitulation.

